

ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

ISSN [2663-0265](#) (print) ISSN [2663-0273](#) (online)

Journal home page: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP>

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Сергій Миколайович Філіпов

Аспірант кафедри міжнародних відносин,
Дніпровський національний університет імені
Олеса Гончара,
пр. Гагаріна, 72, Дніпро, 49010, Україна

E-mail: serfilipov@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3675-2808>

УДК 321.01+330.101(100)

Serhii Filipov

Postgraduate student at the Department of the
International relations,
Oles Honchar Dnipro National University,
Gagarina ave., 72, Dnipro, 49010, Ukraine

СИНЕРГЕТИЧНА МОДЕЛЬ КОНСТРУЮВАННЯ МЕНТАЛЬНОГО ПРОСТОРУ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Received 20 May 2022; revised 19 June 2022; accepted 30 June 2022

DOI: [10.15421/352213](https://doi.org/10.15421/352213)

Анотація

Актуальність обраної тематики обумовлена важливістю поглибленого дослідження методів та технологій конструювання ментального простору як частини міжнародної пропаганди. Поле для просування національних інтересів все більше розширюється, в тому числі й на рівень індивіда, що надає йому все більшого значення для прийняття рішень. Розвиток конструктивістських та постконструктивістських парадигм, часто не відкидаючи існування реальності, зводить процес міжнародних відносин до дискурсивних практик, які реалізуються у цільовій аудиторії. Розуміння синергетичних чинників дає змогу як впливати, так і вибудувувати методики для захисту від просування небажаних інтервенцій. І робити це з розумінням детермінованої динаміки, яка спостерігається у ментальному просторі.

Метою даної статті є вибудовування синергетичної моделі конструювання ментального простору в міжнародних відносинах.

У статті зроблена спроба побудувати синергетичну модель для ментального простору, яка б враховувала особливості когнітивної структури та динамічну складність процесів, які там протікають. Також розглядаються особливості цієї моделі, які дають можливість конструювання ментального простору. Досліджуються основні елементи даної моделі, які демонструють найбільшу вразливість до зовнішнього впливу для відкритої системи.

Ключові слова: ментальний простір, конструювання, синергетика, міжнародна пропаганда, конструювання реальності.

Synergistic model of mental space construction in international relations

Abstract

The relevance of the chosen topic is due to the importance of an in-depth study of the methods and technologies of constructing mental space as part of international propaganda. The field for the promotion of national interests is expanding more and more, including at the level of the individual, which gives him more and more importance for decision-making. The development of constructivist and post-constructivist paradigms, often without rejecting the existence of reality, reduces the process of international relations to discursive practices that are implemented in the target audience. Understanding the synergistic factors makes it possible to both influence and build techniques to protect against the promotion of unwanted interventions. And to do this with an understanding of the deterministic dynamics observed in the mental space.

The purpose of this article is to build a synergistic model of mental space construction in international relations.

The article attempts to build a synergistic model for the mental space, which would take into account the peculiarities of the cognitive structure and the dynamic complexity of the processes that take place there. Also considered are the features of this model, which make it possible to construct a mental space. The main elements of this model, which demonstrate the greatest vulnerability to external influence for an open system, are studied.

Key words: mental space, construction, synergy, international propaganda, construction of reality.

Постановка проблеми.

Синергетична модель ментального простору, разом із її самоорганізацією, нелінійністю, можливістю до саморозвитку дає можливість побудувати принципово нову систему взаємозв'язків та взаємозалежностей, що у свою чергу дає інструментарій знаходити нові закономірності та випрацювати принципово інші підходи до прогнозування. Вона є наслідком принципово іншої парадигми, яка розглядає уявлення порядку через хаос. Синергетика руйнує класичні уявлення на звичні речі, в тому числі і на систему міжнародних відносин, коли «випадковість ретельно виганялася із наукових теорій» [Князева, Курдюмов 1992]. Такий погляд на порядок та хаос дозволяє будувати принципово нові теорії, структурувати принципово інші системи та на основі цього вибудовувати та висувати гіпотези, які були б неможливі у класичному розумінні цих понять.

У таку парадигму добре вписується синергетична модель ментального простору, оскільки вона, безумовно, має синергетичні властивості. Розвиток, трансформація ментального простору відбувається нелінійно, у ньому відсутні жорсткі причинно-наслідкові зв'язки. Відповідно, не завжди є змога прорахувати весь майбутній розвиток цієї системи, навіть якщо її розглядати як таку, що закрита. А тим більше що ми стикаємось із відкритими системами таких просторів, оскільки вони регулярно піддаються впливу від зовнішніх чинників. Міжнародна система є відкритою і сукупність ментальних просторів завжди піддається впливу. Відповідно, постає питання не лише впливу на ментальні простори та системи прогнозування, але управління ним як такими.

Це у свою чергу дає можливість як просувати національні інтереси, так і вибудовувати стратегії захисту від зовнішніх інтервенцій. Синергетичні чинники створюють умови для управління динамічною складністю відкритої системи. Що дає змогу реалізовувати резонансний вплив на ментальний простір, докладаючи мінімальних зусиль та отримуючи максимальний результат.

Аналіз досліджень та публікацій.

Феномен ментального простору ще мало досліджений у міжнародних відносинах. Загалом це поняття – міждисциплінарне, тож його вивченням займалися фахівці та фахівчині у різних галузях. Вивчення та закладення основ теорії ментального простору розпочалося в науках когнітивного спрямування. Основи заклали Ж.Фоконьє та М.Тернер, вони ж і розробили теорію концептуального блендингу як частину процесів ментального простору. Пізніше ці ідеї знайшли відображення у роботах Т.Оклі та Ш.Колзон. Ментальний простір як засіб концептуалізації мисленнєвої діяльності описав Дж.Лакофф.

Згодом поняття ментального простору, не завжди називаючись саме такими термінами, поступово отримало міждисциплінарний статус. У неklasичній психології поняття багатовимірності внутрішнього світу людини розглядали психологи В.Франкл, К.Левін. Згодом у «географічній психології» з'явився термін «ментальна карта», який теж поєднував у собі поняття багатовимірності та внутрішній світ людини (К.Лінч, Ф.Шемякін, У.Найссер). Також відзначились у розробці концепції ментального простору з точки зору психології В.Клочко, Т.Ходжабагіянц, А.Леонтьєва.

Концепцію триалектичного ментального простору як блендингу просторів реально-го та віртуального випрацювали М.Косарі та А.Амурі. Її розвивали Е.Соджа та В.Шойнар.

Щодо дослідження ментального простору українськими вченими. У філософсько-культурологічному вимірі його розглядала українська фахівчиня О.Стасевська, як світоглядну матрицю – вивчав колектив українських вчених під керівництвом Л.Анучиної. І.Ковальська-Павелко розглядає ментальний простір як місце концептуалізації історичної пам'яті людини. Також ментальний простір досліджували Ю.Купчишина, Ю.Давидюк, В.Ущина. У міжнародних відносинах ментальний простір ще мало досліджений, особливо з точки зору синергетичності. Його конгруентність описали І.Іщенко, О.Башкеєва, П.Петров. Також про синергетичний підхід писали А.Ніколаєва, Н.Далевська. Загалом же ця тема є маловивченою і перспективною для досліджень.

Метою дослідження є спроба вибудування синергетичної моделі конструювання ментального простору у міжнародних відносинах.

Виклад основного матеріалу.

Поняття ментального простору, як і більшість міждисциплінарних термінів, важко піддається визначенню. У рамках даної роботи воно розуміється як картина світу індивіда, його внутрішній світ, місце мислення та концептуалізації знань та досвіду. Використання поняття «простір» у даному терміні вказує на топографічність даного поняття. Дійсно, картина світу для людини зазвичай є просторовою та n-вимірною.

Виходячи з такого розуміння, будемо постулювати, що ментальний вимір – феномен, властивий людині і не розповсюджується на групові ідентифікації, на кшталт «ментальний простір суспільства» чи «ментальний простір країни». Подібні феномени будемо розглядати як множину (індивідуальних) ментальних просторів, об'єднаних певним чином у мережу. Під ментальним конструктом будемо розуміти будь-які ментальні елементи, які знаходяться в ментальному просторі. У розумінні І. Іщенко, ментальний конструкт – це «система, в котру синкретично включені такі компоненти, як знання, світосприйняття, ідеологія, чутливість, міфи, вірування, системи цінностей, культурні стереотипи, звичаї та етикет, фантазії, надії і фобії, напівнесвідомі прояви» [Іщенко 2015].

Таким чином поняття ментального простору несе в собі переважно топологічні ознаки та функції ємності. Тоді як ментальні конструкти несуть в собі інформацію про навколишній світ та співвідношеність між різними його елементами. З точки зору синергетики, ментальний простір – це середовище, яке виступає у ролі єдиного початку та містить у собі структури. У якості таких структур виступають ментальні конструкти. Таким чином ментальний простір у синергетичному сенсі – це середовище, у якому відбуваються процеси організації та самоорганізації ментальних процесів та ментальних конструктів. Тут буде доречним звернути увагу на відмінність між процесами та конструктами, які є складовими цілісної системи. Процеси уособлюють у собі

динаміку – зміну середовища у часі. У той час як конструкти описують, як це впливає із назви, структурно-функціональну модель елементів середовища.

Якщо ми розглядаємо мережу ментальних просторів у якості середовища міжнародних відносин, то постає питання його вимірності. Оскільки людина існує у тривимірному просторі, то можна стверджувати, що ментальний простір має їх щонайменше три. М.Губанов та М.Губанов стверджують, що в умовах адекватного сприйняття реальності, суб'єктивний простір переважно співпадає із об'єктивним [Губанов, Губанов 2015]. Водночас вони стверджують, що поняття ментального простору є синонімічним до суб'єктивного простору. Такий збіг є необхідною умовою для того, аби індивід мав змогу орієнтуватися у просторі. Також вони стверджують, що у випадку галюцинацій, ілюзій чи сновидіннях ментальний простір може кардинально відрізнятись від реального. Таким чином суб'єктивна реальність (в рамках даної роботи це називаємо ментальним простором) на завжди навіть лінійно співвідноситься з реальним простором.

Тут важливо розрізнити різні вимірності. Оскільки фахівці можуть вводити різні вимірності задля аналізу ментального простору – наприклад, культурологічний чи лінгвістичний. Так, В.Заботкіна оперує чотирма вимірами мови і культури та чотирьох ментальних просторів [Заботкіна 2021].

У даному ж випадку розглядаємо вимірність мережі ментальних просторів міжнародних відносин, яка закладена у ментальний простір самим індивідом. Так чи інакше, навколишній світ, який сприймає індивід, проєціюється у ментальний простір. Бачення міжнародних відносин має відповідну ємність – щонайменше тривимірну. Розглядаючи час як вимір, можна припустити щонайменше чотиривимірність ментального простору. Однак скільки всього вимірів є у ментальному просторі – це питання теж залишимо відкритим. Також залишимо поза увагою питання: чи є ментальний простір фазовим. Воно може бути питанням для подальших досліджень ментального простору. Якщо спробувати

описати вимірність схематично, то ми маємо n-вимірне поле, у якому містяться ментальні конструкти. Вони у свою чергу можуть взаємодіяти між собою, породжуючи нові конструкти, які вище приведені як бленди.

Процес взаємодії між ментальними конструктами та породження блендів (тобто, утворення нових конструктів) можна назвати ментальними процесами або ментальною динамікою – в залежності від того на чому робити акцент. У цьому також можна спостерігати ознаки синергетичності, оскільки хаотична система постійно знаходиться у динаміці, їй властива нестационарність. Оскільки ця система є відкритою, то до неї, відповідно, застосовні властивості відкритих систем. В першу чергу це обмін енергією із зовнішнім середовищем.

Якщо ми розглядаємо множину ментальних просторів у міжнародних відносинах з точки зору синергетики, потрібно проаналізувати зазначені конструкти з цієї ж точки зору. В першу чергу напрошуються висновки щодо кількісної характеристики ментальних конструктів. Їхня кількість не піддається підрахунку, оскільки важко виділити їх як одиницю. Зробимо припущення, що їхня кількість наближається до нескінченності, оскільки сам ментальний простір має таку ж саму властивість. Також на це опосередковано вказує сама сутність людини.

Однак в той же час можна припустити, що ментальні конструкти є носіями не тільки кількісної, але й якісної нескінченності. Вона проявляється у тому, що ментальний конструкт неможливо розкласти на ментальні неподільні частинки, оскільки будь-яка частина сама по собі відкривається нам як самостійний ментальний конструкт. Якщо і його в свою чергу спробувати розкласти на складові, то ми знову повторимо той самий процес. Виходячи із цього, висуваємо припущення, що ментальні конструкти мають фракталоподібну структуру.

На фракталоподібність певних конструктів вказують деякі роботи науковців. Наприклад, такі риси спостерігаються у метафори [Галушко 2010], там же стверджується, що структура свідомості теж фрактальна. Ті ж

риса може мати дискурс, якщо аналізувати його за часовою шкалою, від самої появи [Плотникова 2011]. Якщо ментальний конструкт має фрактальну конституцію, то постає питання його ітерації: на якому етапі можна спостерігати самоподібність структури? Проведемо мисленнєвий експеримент. Розглянемо умовний конструкт А. Будемо постійно розкладати його на більш детальні елементи, на все більше дрібні частки. З урахуванням нескінченності топографічної системи та рухаючись по різних вузлах ментальної мережі, ми зможемо вийти на ітерацію конструкту А:

$$\begin{aligned} A &\rightarrow A1 + A2 \\ &\downarrow \\ A1 &\rightarrow A1' + A2' \\ &\downarrow \\ A1' &\rightarrow A1'' + A2'' \\ &\downarrow \\ &\dots \\ &\downarrow \\ A^{-} &\rightarrow A^{\infty} + A \end{aligned}$$

Якщо ми, розкладаючи конструкт на все менші частини, рухаючись «вглиб» структури, вийшли на той самий конструкт, то це однозначно вказує на його фрактальність. Самоподоба за означенням вкладена у поняття фракталу.

Постає питання: що є енергією в ментальному просторі? Очевидно, що у даному випадку до синергетичної моделі ментального простору не застосовні світоглядні принципи рідин чи, наприклад, зграї птахів. Відповідно, енергія – це психологічне спонукання, яке виникає в самому ментальному просторі або надходить зовні. Важливо зацентувати увагу, що ментальний простір є відкритою системою, тому ці спонукання є транссистемні – вони виникають без огляду на кордони розглядуваної нами системи.

В даному випадку варто ввести таке поняття, як ментальний імпульс, яким будемо називати різні спонукання, які збуджують ментальний простір та впливають на ментальні конструкти. Сам термін активно використовується науковцями в рамках вивчення буддизму. Так, наприклад, ментальний імпульс-спонукання розглядається як «свідомий намір, втілення якого виступає вторинним, похідним

по відношенню до свідомості» [Бурмистров 2020]. Абстрагуючись від концепцій буддизму, варто даний термін запозичити для опису синергетичної моделі. В рамках цієї моделі також ігнорується свідомо складова імпульсу – індивід часто не усвідомлює усі процеси, які тривають у ментальному просторі.

Однак термін «ментальний імпульс» використовується і в науках когнітивного спрямування, але йому не надається системне обґрунтування. Наприклад, український фахівець Н. Годзь використовує термін «VITA ACTIVA», який дещо перетинається із введеним у цій праці терміном. У роботі зазначається, що «кількість VITA ACTIVA у нашому характері так би мовити, лише у моменти критичного стану, під час виснаження та перевтомлення, яке вже спричинено нашими попередніми діями. Це саме той природою даний ментальний імпульс, який інколи на нашу думку чи не єдиний може примусити або вчасно зупинитися, або продовжити боротися та віднайти заново сенс життя «після» події, яка є або загальновідомою, або інтимною і особистою, потаємною» [Годзь 2019]

Причини імпульсів лежать у психологічній площині – спонукання дають мотивація, зацікавленість, стрес, сильні емоції, наративи тощо. Усі вони несуть у собі здатність впливати на ментальний простір, даючи імпульс. Цей енергетичний поштовх впливає на елементи ментального простору – ментальні конструкти, породжуючи збурення та провокуючи турбулентність. Власне, цим і пояснюється нестационарність цього середовища, оскільки воно регулярно отримує імпульси від зовнішніх чинників, які постійно подразнюють ментальну систему. Також ці процеси можуть проходити без впливу зовнішніх чинників – тобто, не обов'язково причини знаходяться поза ментальним середовищем. Наприклад, людина може бути самомотивованою – для отримання енергії стимулу не обов'язкове надходження імпульсу ззовні.

Розглядаючи ментальний простір як синергетичну систему, звернімо увагу на поняття атрактора, наявність якого притаманна подібним системам. Виходячи із того, що синергетика є міждисциплінарним надбанням,

то, відповідно, існує велика кількість визначень поняття «атрактор». І.Письменний наводить основні, деякі з них варто навести тут. У загальному значенні українського фахівця, атрактор – це «сфера притягування, множина, що притягує, стійка сфера рішення, певна потенційна яма, з якої система сама не вийде» [Письменний 2010]. Звісно, що це загальне поняття, яке не претендує на зразкове визначення, але лише дає розуміння сутності.

Так, визначення О.Князевої та С.Курдюмова, яке вже стало класичним, визначає атрактор як реальні структури в просторі та часі, на які виходять процеси самоорганізації у відкритих нелінійних середовищах [Письменний 2010]. В рамках даної роботи таке визначення видається найбільш вдалим. До того воно є класичним і доволі розповсюдженим, що також додає йому загальнонаукової цінності. Ментальні конструкти, знаходячись у динамічних процесах, у будь-який момент часу формують певні структури, які являють собою комбінації ментальних конструктів. Відповідно, підсистеми тяжіють до певних комбінацій, які для індивіда починають здаватися, наприклад, привабливими або нормативними. Згідно положень згаданих вище О.Князевої та С.Курдюмова, у нелінійному середовищі можливі далеко не всі комбінації, а лише суворо визначені. Саме вони є стійкими та не піддаються швидкому руйнуванню. Тобто, відносно сталий стан системи стає нормативним для системи і притягує до себе усю сукупність можливих траєкторій розвитку системи [Письменний 2010].

Тут варто конкретизувати на прикладах, що саме може бути атракторами у міжнародних процесах. Одразу потрібно зазначити, що неможливо описати усі можливі варіанти атракторів, якщо мова йде динамічну систему з кількістю елементів, яка не піддається підрахункам. Перед тим, як наводити конкретні приклади, варто ввести ще один термін – ментальний патерн. Взагалі під поняттям «патерн» (з англ. Pattern – вірець, шаблон, зразок, візерунок) розуміють об'єкт, з якого копіюють інші зразки, індивідуальні або набори повторювальних. Запозичивши це поняття, під ментальним патерном будемо розу-

міти «впорядковану, врівноважену структуру, що визначає параметри порядку процесуальності» [Ананьїн, Горлинський 2021]. Там же зазначається, що у патернів може бути два шляхи походження: соціально-організовані та самоорганізовані.

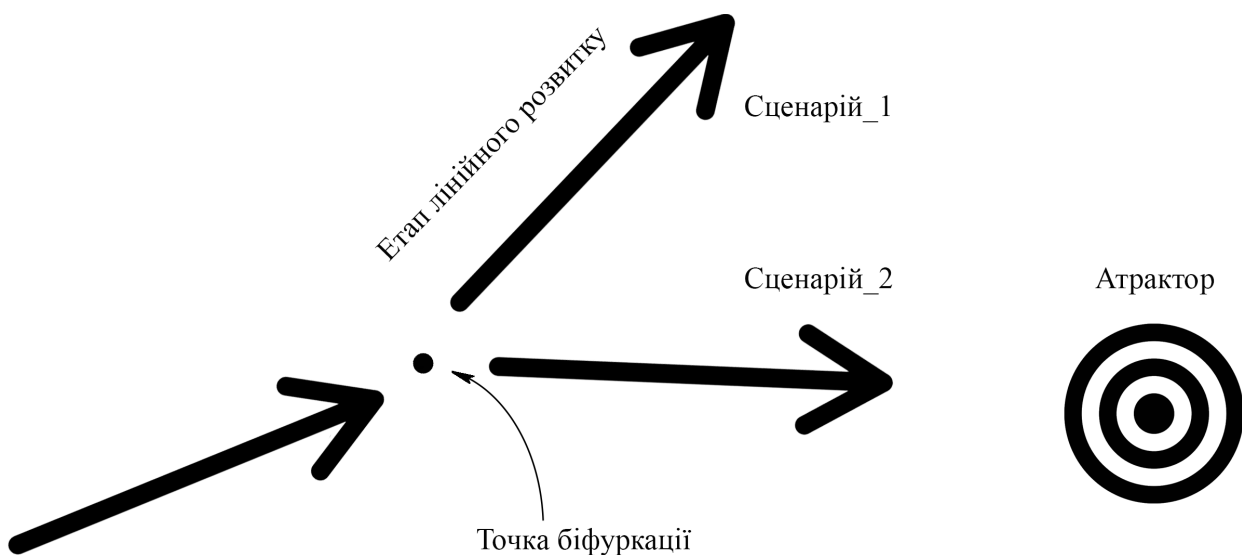
До ментальних патернів у системі міжнародних відносин можна віднести вже готові структури, як менталітет, мода, ідеологічні штампи, релігійні, політичні чи наукові концепції тощо. Вони впорядковані у структуру, а головне – мають врівноважену структуру, статичну або слабодинамічну. У випадку, коли такий патерн впливає на ментальні конструкції і приваблює їх, що вони намагаються прийняти схожі форми, він стає аттрактором. Дійсно, привабливість для динамічних систем за своєю суттю і є тою самою аттрактивністю, бо система намагається максимально наблизитись до такого ж стану. Існують думки, що аттрактори продукує культура [Chorny 2022]. З цим важко не погодитись, однак культурою джерела продукування аттракторів не обмежуються. Національний менталітет або виховання в конкретній сім'ї створюють свої ментальні патерни. Релігія чи ідеологія, даючи своїм послідовникам власну картину світу, продукує масив патернів, котрі є невід'ємною частиною світоглядності.

Таким чином, ментальні конструкції періодично складаються у патерни, які, хоча і дещо умовно, можна назвати стабільними

конфігураціями. Питання у тому, що саме їх робить шаблонними для ментального середовища. Згідно основ синергетики, для складних систем не існує єдиного, наперед визначеного шляху розвитку. Система має кілька альтернативних шляхів розвитку, які, зазвичай, стають доступні після точки біфуркації [Князева, Курдюмов 1992]. Відсутність передумовленості, наявність різних сценаріїв розвитку, багатоманітність таких ліній – це все дає світоглядну картину, яка базується на детермінованій та динамічній хаотичності.

Модель розвитку ментальної системи зображена на схемі проходження через точку біфуркації (див. рис. 1). Як видно на даній схемі, у розвитку системи відсутній наперед визначеної траєкторії. Подальший розвиток визначається проходженням через точку біфуркації. Після її подолання, далі ментальне середовище знову продовжує розвиватися по лінійній схемі – до наступної точки біфуркації, яка тут не зображена. Варіанти розвитку, які стають доступні після точки біфуркації, часто називають сценаріями. У випадку «перемоги» Сценарію_2, система змінюється у відповідності до аттрактора, який приваблює її у цей момент. Власне, на цьому вибудовуються методи управління динамічною складністю ментального простору [Князева 2020]. У даному випадку підхід до управління полягає у тому, що суб'єкт управління вибудовує сценарії майбутнього.

Рис. 1 Схеми проходження точки біфуркації

Роблячи акцент на нелінійності системи та уникаючи жорсткого детермінізму, ініціатор знаходить точки біфуркації, котрі дають можливість сильно впливати на систему малими зусиллями. Таким чином, ми приходимо до таких аспектів управління ментальним простором, які можна подивитись на рис. 2:

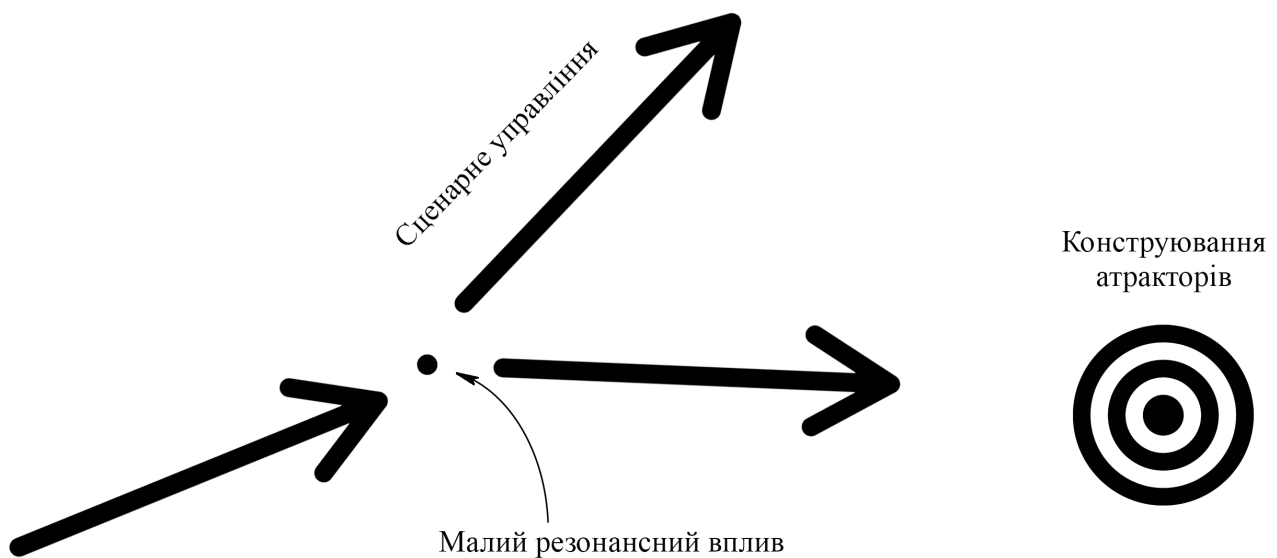
1. Малий резонансний вплив, що в першу чергу стосується точок біфуркації, але ними не обмежуючись. Малі резонансні впливи можуть мати ефективніший вплив на систему,

ніж значні нерезонансні впливи.

2. Прописування сценаріїв розвитку системи після точки біфуркації. Практики сценарного планування дають змогу охопити спектр можливих варіантів розвитку систему після точки біфуркації, яких може бути більше, ніж два, як зображено на рис. 1.

3. Конструювання атракторів. Це пошук або закладання нових патернів, які мають стати привабливими для системи.

Рис. 2. Основні точки синергетичного впливу на систему

Розглядаючи ментальний простір як синергетичну систему бачення міжнародних відносин, варто зазначити, що усі ці описувані процеси не обов'язково мають охоплювати весь ментальний простір індивіда. Як синергетична система, у ній безліч елементів (ментальних конструктів), що взаємодіють між собою. Відповідно, точки біфуркації проявляють свою сингулярність на певну множину конструктів, в той час як інші ареали ментального простору уникають збудження від цих процесів.

Висновки.

Отже, ментальний простір – це відкрита система з нескінченною кількістю ментальних конструктів та у якій протікають ментальні процеси. Ця система функціонує як динамічна нелінійна складність, якій властиві синергетичні ознаки. Нелінійність системи спостерігається не на всіх етапах її розвитку,

а лише під час проходження точки біфуркації. Після проходження такої точки система певний час функціонує лінійно – до моменту входження в стан наступної біфуркації.

Синергетична модель конструювання ментального простору дає можливість знайти методи впливу на систему, оскільки вона демонструє принципові етапи її розвитку. Проходження ментальних конструктів через точку біфуркації оголює вразливість системи до зовнішніх імпульсів, що дає можливість формувати малий резонансний вплив. Лінійний етап розвитку системи дає можливість для сценарних методів керування динамічною складністю. А конструювання атракторів відкриває можливості для приваблення системи у потрібному напрямку. Також конструювання атракторів дає основу для вироблення інструментарію впливу на ідентичність акторів міжнародного середовища.

Модель конструювання ментального простору дає можливість акторам на міжнародній арені формувати дійсність у рамках ведення міжнародної пропаганди. Оскільки для індивіда ментальний простір зазвичай відповідає

об'єктивній реальності, управляючи динамічною складністю цільової аудиторії, ініціатор має інструментарій розташовувати її у тій реальності, яка потрібна для суб'єкта міжнародної пропаганди.

Бібліографічні посилання

- Chorny, R. (2022). Culture as integrity: environmental determinants of development. *Innovative Solution in Modern Science*, 1(53), 107-116. DOI 10.26886/2414-634X.1(53)2022.7
- Gallagher, S. (2017). *Enactivist interventions: Rethinking the mind*. Oxford University Press.
- Marin, L. (2022). Enactive Principles for the Ethics of User Interactions on Social Media: How to Overcome Systematic Misunderstandings Through Shared Meaning-Making. *Topoi*, 41(2), 425-437. <https://doi.org/10.1007/s11245-021-09792-9>
- Ананьїн В.О., Горлинський В.В. (2021). Ментальні структури свідомості як передумова сталого розвитку і безпеки суспільства. *Multiversum. Philosophical almanac*, 2(1), 3-18. <https://doi.org/10.35423/2078-8142.2021.2.1.01>
- Бурмистров, С. (2020). Буддийское учение об аффектах в контексте индийской классической философии. *Человек*, 31(1), 103-127.
- Галушко, Т.Г. (2010). Метафора фрактала и фрактал метафоры. *Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С.Пушкина*, 5(1), 23-33.
- Годзь, Н.Б. (2019). До питання природної зміни вікового та соціального статусу та збереження і підтримання фізичної та духовної стабільності особистості. Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», 184-187. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/52793/1/Hodz_Do_pytannia_2019.pdf (дата звернення 15.05.2020)
- Губанов, Н.И., & Губанов, Н.Н. (2015). Субъективная реальность и пространство. *Вопросы философии*, 3, 45-54.
- Заботкина, В.И. (2021). В четырехмерном пространстве языка и культуры. *Критика и семиотика*, 1, 94-106.
- Іщенко, І.В. (2015). *Синергетична проекція політико-інституційної взаємодії у нестабільному середовищі*. Дисертація на здобуття ступеня д.політ.н.: спец. 23.00.28 «Політичні інститути та процеси». Дніпропетровськ.
- Князева, Н. (2020). Стратегии управления динамической сложностью. *Foresight and STI Governance*, 14(4), 34-45. DOI: 10.17323/2500-2597.2020.4.34.45
- Князева, Е.Н., Курдюмов, С.П. (1992). Синергетика как новое мировидение: диалог с И.Пригожиным. *Вопросы философии*, 12, 3-20.
- Письменный І. (2010). Суспільні аттрактори як основа формування синергетичного потенціалу публічного управління.
- Плотникова, С.Н. (2011). Фрактальность дискурса как новое лингвистическое понятие. *Вестник Иркутского государственного лингвистического университета*, 3(15), 126-134.

References

- Ananin, V. & Horlynskyi, V. (2021). Mentalni struktury svidomosti yak peredumova staloho rozvytku i bezpeky suspilstva [Mental structures of consciousness as a prerequisite for sustainable development and security of society]. *Multiversum. Philosophical almanac*, 2(1), 3-18. <https://doi.org/10.35423/2078-8142.2021.2.1.01> (in Ukrainian)
- Burmistrov, S. (2020). Buddiiskoie ucheniie ob affectah v kontekste indiiskoi klassicheskoi filosofii [Buddhist doctrine of affects in the context of Indian classical philosophy]. *Chelovek*, 31(1), 103-127. (in Russian)
- Chorny, R. (2022). Culture as integrity: environmental determinants of development. *Innovative Solution in Modern Science*, 1(53), 107-116. DOI 10.26886/2414-634X.1(53)2022.7
- Gallagher, S. (2017). *Enactivist interventions: Rethinking the mind*. Oxford University Press.
- Galushko, T. (2010). Метафора фрактала і фрактал метафори [Fractal metaphor and fractal metaphor]. *Vestnyk Lenynhradskoho hosudarstvennoho unyversyteta im. A.S.Pushkina*, 5(1), 23-33. (in Russian)

- Godz', N.B. (2019). *Do pytannya prirodn'oi zmini vikovogo ta social'nogo statusu ta zberezhennya i pidtrymannya fizichnoi ta duhovnoi stabil'nosti osobistosti* [On the issue of natural changes in age and social status and preservation and maintenance of physical and spiritual stability of the individual]. National Technical University «Kharkov Polytechnic Institute», 184-187. Retrieved May 15, 2022 from http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/52793/1/Hodz_Do_pytannia_2019.pdf (in Ukrainian)
- Gubanov, N.I. & Gubanov, N.N. (2015). Sub»ektivnaya real'nost' i prostranstvo [Subjective reality and space]. *Voprosy fylosofyy*, (3), 45-54. (in Russian)
- Knyazeva, E.N. & Kurdyumov, S.P. (1992). Sinergetika kak novoe mirovidenie: dialog s I. Prigozhinym [Synergetics as a new worldview: a dialogue with I. Prigogine]. *Voprosy fylosofyy*, 12, 3-20. (in Russian)
- Knyazeva, H. (2020). Stratehyi upravleniya dynamicheskoi slozhnosti [Strategies of dynamic complexity management]. *Foresight and STI Governance*, 14(4), 34-45. DOI: 10.17323/2500-2597.2020.4.34.45 (in Russian)
- Marin, L. (2022). Enactive Principles for the Ethics of User Interactions on Social Media: How to Overcome Systematic Misunderstandings Through Shared Meaning-Making. *Topoi*, 41(2), 425-437. <https://doi.org/10.1007/s11245-021-09792-9>
- Plotnikova, S.N. (2011). Fraktal'nost' diskursa kak novoe lingvisticheskoe ponyatie [Discourse fractality as a new linguistic concept]. *Vestnyk Yrkutskoho hosudarstvennogo lnhvystycheskoho unyversyteta*, 3(15), 126-134. (in Russian)
- Pysmennyi I. (2010). *Suspil'ni atraktory yak osnova formuvannya sinergetichnogo potencialu publichnogo upravlinnya* [Social attractors as a basis for forming the synergistic potential of public administration]. (in Ukrainian)
- Zabotkina, V. I. (2021). V chetyrekhmernom prostranstve yazyka i kul'tury [In the four-dimensional space of language and culture]. *Krytyka y semyotyka*, 1, 94-106. (in Russian)
- Ishchenko, I.V. (2015). *Sinergetichna proekciya politiko-institucijnoi vzaemodiii u nestabil'nomu seredovishchi* [Synergistic projection of political-institutional interaction in an unstable environment]. *Dysertatsiia na zdobuttia stupenia d.polit.n.: spets. 23.00.28 «Politychni instytuty ta protsesy»*. Dnipropetrovsk. (in Ukrainian)